

Władysław Danielewicz

**ZNACZENIE EDUKACJI PRZYRODNICZEJ ORAZ
WŁASNYCH OBSERWACJI I UPROSZCZONYCH PRAC
BADAWCZYCH W DZIAŁALNOŚCI TERENOWEJ
SŁUŻBY LEŚNEJ NA OBSZARACH CHRONIONYCH**

The significance of environmental education as well as observations and simplified research work in activities of forest services on protected areas

Abstract

Addressing proper organizations and adequately preparing essential conservation services to execute tasks on protected areas was, is and certainly will be in the nearest future a problem requiring set solutions. This is particularly important for professional foresters working on the terrain of national parks and in public forests, where the greatest number of protected natural objects occur. In the face of many observations reported from sides representative of science addressing this group of professionals in work discussed, several aspects of natural knowledge are deepened by foresters. The integral connection of forestry terrain personnel to scientific work in the sphere of nature protection which can be conducted through adequate simplicity of study procedures was shown.

Taking into consideration the present reality of forestry work, the author started from the assumption that the basic form of imparting foresters with knowledge of nature is self-education. Therefore exists a need for producing reports of indicator characteristics for foresters allowing them to define selected elements of the ecosystem and providing information about principles of nature protection in concrete local conditions. The achievements of science should be made accessible in the form of special published bulletins shortly after appearing in specialized publications. Important in addition to taking up protection activities are observation, presentation and diffusion between others of patterns of natural objects. The value of foresters' part, through perfection of their own observation skills, in experimental work in a system of accumulating terrain data on themes connected with nature protection was underlined. The author warns that naturalists' attitudes towards foresters

regarding ideas of nature protection must be improved through cooperative strength. Closer ties between scientific representatives and terrain practitioners through diffusion of knowledge is desirable, as well as inclusion of foresters in experimental work, thus contributing to more and more efficacious nature protection. This is in the interest of all of us.

KEY WORDS: Protected areas, forests, conservation service, environmental education, scientific studies.

Wstęp

Prawidłowe funkcjonowanie służb konserwatorskich w parkach narodowych i rezerwach przyrody jest jednym z podstawowych warunków realizacji nowoczesnej ochrony przyrody, której zasady wyznaczane są w oparciu o współczesną wiedzę naukową. Zagadnienie właściwej organizacji i odpowiedniego przygotowania merytorycznego służb konserwatorskich do wykonywania zadań na obszarach chronionych było, jest i zapewne będzie w najbliższej przyszłości jednym z problemów wymagających ustawicznego rozwiązywania.

Personel administracji parków narodowych oraz lasów państwowych, na terenie których znajduje się większość rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu, składa się w większości z leśników wykształconych na poziomie zawodowym średnim lub wyższym. W związku z tym praktyczną ochroną przyrody zajmują się najczęściej osoby z wiedzą techniczno-przyrodniczą, przygotowane przede wszystkim do wykonywania zadań w zakresie gospodarki leśnej. Jest to zapewne jedną z przyczyn wielu nieporozumień w pojmowaniu istoty ochrony przyrody przez leśników (Olaczek 1988a, 1988b, Okołów 1988, Pawlaczyk 1991, Symonides 1992). Źródeł tych nieporozumień upatrywać można także w dość słabo rozwiniętym systemie kontaktów terenowej służby leśnej z osiągnięciami nauki i wynikającą z nich teorią stojącą u podstaw działań praktycznych.

Leśnicy stanowią grupę zawodową o dużej wrażliwości na dokonywanie obserwacji własnych działań w zakresie zagospodarowania lasu. Każdy drzewostan przechodzący kolejne etapy rozwojowe stanowi swoisty obiekt badawczy służący zdobywa-

niu wiedzy i doświadczenia zawodowego przez ludzi odpowiedzialnych za dzisiejszy i przyszły stan lasów. Wymaga to nie tylko znajomości zasad technicznego optymalizowania produkcji drewna lecz wiąże się z głęboką wiedzą na temat przyrodniczych podstaw funkcjonowania ekosystemów leśnych. Wielu leśników wykonuje swój zawód z autentycznym zamiłowaniem, czego wyrazem są liczne zainteresowania przyrodnicze, rozwijane jednak w izolacji od tak podstawowych źródeł wiedzy jak biblioteczne zbiory książek i czasopism fachowych. Nieodzwonne więc jest wykorzystanie ich umiejętności i potencjału intelektualnego w służbie ochrony przyrody, także w zakresie prac o charakterze badawczym.

Jest sprawą oczywistą, że uprawianie nauki na najwyższym poziomie możliwe jest w wyspecjalizowanych placówkach badawczych. Nie powinno to jednak zwalniać a tym bardziej wykluczać personelu terenowego z prowadzenia prac o charakterze naukowym, choćby w ograniczonym zakresie. Jest to szczególnie ważne z uwagi na fakt, iż to właśnie ci ludzie związani są bezpośrednio i na codzień z różnymi problemami ochrony przyrody. Często zobowiązani są do podejmowania szybkich decyzji o zasadniczym znaczeniu dla skuteczności podejmowanych działań.

Wśród leśników od dawna istnieje ogromne zapotrzebowanie na wiedzę w zakresie podstaw praktycznej ochrony przyrody. Informacji na ten temat nie ma w dostępnych podręcznikach, a piśmiennictwo specjalistyczne jest z reguły nieosiągalne. Opracowania ściśle naukowe, do pisania których ogranicza się wielu autorów, pomijają też z reguły zagadnienia praktyczne. Wyraźnie brakuje pozycji, które udostępniłyby osiągnięcia naukowe pracownikom powołanym do realizacji ochrony przyrody na podstawowych szczeblach organizacji parków narodowych i lasów państwowych.

W niniejszej wypowiedzi chcę zwrócić uwagę na potrzebę wykorzystania osiągnięć naukowych dla potrzeb działalności pracowników terenowych na rzecz ochrony przyrody.

Źródła wiedzy

Uwzględniając realia obecnego zaangażowania zawodowego osób pracujących w terenie, ich sytuacji materialnej i ograniczonych możliwości ustawicznego kształcenia poza miejscem zatrudnienia, przewidywać należy, że głównym źródłem wiedzy w zakresie ochrony przyrody dla leśników będą opracowania o charakterze przewodników i poradników. Optymalnym rozwiązaniem byłoby wydanie serii takich pozycji, o zasięgu tak regionalnym czy lokalnym, jak i centralnym. Inicjatywy w tym zakresie powinny być podejmowane przez władze ochrony przyrody różnych szczebli. Tego typu wydawnictwa nie mogą być zrekomensowane ani przez uczelniane skrypty czy podręczniki, ani przez nazbyt popularne i zwykle ogólne przewodniki turystyczne lub nawet przyrodnicze, skądinąd ważne dla ogólnej edukacji przyrodniczej. Problemowych przewodników nie zastąpią zwykle nader fachowe publikacje naukowe czy instrukcje techniczne, np. „Zasady hodowli lasu” lub „Zasady sporządzania planów ochrony przyrody parków narodowych”.

Mimo, że stosunkowo bogaty jest wybór dostępnych kluczy do oznaczania taksonów większości grup systematycznych roślin i zwierząt, to gros tego typu opracowań najczęściej wymaga od odbiorcy gruntownego przygotowania specjalistycznego. Nie brakuje jednak prac, które można uznać za wzorcowe z punktu widzenia omawianej problematyki. Wymienić tu należy wielokrotnie wznawiany klucz do oznaczania pospolitych roślin naczyniowych Polski (Mowszowicz 1983) czy serię tematycznych atlasów roślin lub zwierząt wydawanych przez Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, np. „Rośliny borów” (Laskowska 1983), „Rośliny lasu liściastego” (Traczyk 1989), „Ssaki Polski” (Serafiński 1965), „Ptaki Polski” (Sokołowski 1992), „Ptaki Europy” (Czarnecki et al. 1990), „Płazy i gady Polski” (Młynarski 1991).

Inną godną uwagi, a ostatnio jakby nieco zapomnianą, formą udostępniania wiedzy o roślinach w procesie samokształcenia pracowników terenowych są lokalne kolekcje gatunków roślin gromadzone w ogrodach przy parkach narodowych. Obok

innych funkcji, kolekcje takie są obiektem doskonalenia umiejętności rozpoznawania oraz nauki o właściwościach biologicznych i ekologicznych roślin. Wzorcem pod tym względem jest zakopiański ogród roślin górskich im. Prof. Raciborskiego w Zakopanem.

Nader cenną, pionierską pozycją w zakresie rozpoznawania ekosystemów jest „Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski” napisany przez Profesora Władysława Matuszkiewicza (Matuszkiewicz 1982). Przewodnik ten pozwala na stosunkowo prostą i szybką identyfikację zespołów według cech fizjonomicznych i siedliskowych. Autor kieruje swój podręcznik do szerokiego grona odbiorców, w tym także do praktykujących leśników. Omawiana pozycja jest raczej powszechnie dostępna, chociaż oczekiwane są dalsze jej wydania. Sądzić należy, że analogiczne publikacje o charakterze kluczy do określania innych elementów ekosystemów, np. gleb, czy szerzej — siedlisk, spotkałaby się z wdzięcznością nie tylko terenowej służby leśnej. Wyraźnie odczuwa się też brak dostępnej pracy, w której wyjaśnione byłyby relacje pomiędzy zespołami roślinnymi a typami siedlisk leśnych.

Jedną z prób wypełnienia luki w tym zakresie jest opracowanie „Przewodnika do kształtowania granicy lasu” (Balcerkiewicz et al. 1990), zarejestrowane, jak dotąd, tylko na dyskietce komputerowej. Układ tego przewodnika pozwala na uproszczone oznaczenie zespołów roślinnych w powiązaniu z typami siedliskowymi lasu i zaprojektowanie składu gatunkowego roślin na granicy kompleksów leśnych. Konstrukcja omawianego opracowania jest prosta i może być wzorcem dla innych, podobnych przewodników przyrodniczych z elementami porad praktycznych.

Pogłębieniu wiedzy leśników na temat procesów antropogenicznych przemian szaty roślinnej i motywów jej ochrony mógłby służyć przewodnik pozwalający na określenie podstawowych cech świadczących o przeobrażeniach flory i roślinności, a zwłaszcza fitocenozy leśnych, wykorzystujący bogaty dorobek polskich botaników w tym zakresie. Zestawienie charak-

terystyki zbiorowisk roślinnych o charakterze naturalnym w porównaniu ze zbiorowiskami antropogenicznymi przyczyniłyby się do głębszego zrozumienia istoty lasu jako układu ekologicznego. Istnieje również duże zapotrzebowanie na przystępne przedstawienie koncepcji potencjalnej roślinności naturalnej i wyjaśnienie podstawowych pojęć na temat dynamiki roślinności. Cenną pozycją byłby przewodnik do określania stadiów i faz rozwojowych fitocenz oraz ich tendencji dynamicznych.

Leśnicy w swej codziennej pracy przywiązani są do ciągłego obcowania z instrukcjami technicznymi wyznaczającymi kierunek i zakres gospodarowania w lesie. W związku z tym zbiór wskazówek z wyjaśnieniem zasad postępowania wobec przyrody celem jej ochrony mógłby zapobiec wielu nieporozumieniom w zakresie pojmowania istoty celu podejmowanych działań. Dowodzeniu ich słuszności powinny służyć wytypowane wzorcowe obiekty przyrodnicze poddane w zależności od potrzeb zabiegom ochrony biernej lub czynnej, których rezultaty upowszechniane byłyby w postaci materiałów dokumentacyjnych ilustrujących etapy reakcji ekosystemów na odpowiedni charakter zamierzonych wpływów zezwnętrznych. Wydaje się to najbardziej istotne w odniesieniu do obiektów leśnych, w których najczęściej realizuje się model ochrony ścisłej. Prowadzona jest w nich także ochrona aktywna, zmierzająca do przebudowy drzewostanów w kierunku układów uważanych za naturalne.

Dotychczasowe doświadczenia na temat kontaktów pracowników terenowych z osiągnięciami nauki w zakresie ochrony przyrody wskazują na znacznie opóźniony dopływ informacji w stosunku do aktualnej wiedzy na ten temat. Oryginalne prace naukowe pisane są językiem specjalistycznym i ukazują się w niedostępnych na ogół czasopismach. Niewielki zasięg mają zwykle materiały będące plonem konferencji naukowych. Najnowsze osiągnięcia nauki nie szybko trafiają do treści podręczników. W tej sytuacji funkcję przekazywania odpowiednio przygotowanych informacji mogłyby realizować pracownie naukowe — w parkach narodowych i jednostki odpowiedzialne za ochronę przyrody w strukturze organizacyjnej lasów państwo-

wych. Formy udostępniania informacji naukowych dla potrzeb terenowej służby leśnej na temat ochrony przyrody mogą mieć różny charakter, np. specjalnych biuletynów czy przeglądu literatury w czasopismach dla leśników. Mogą mieć zarówno charakter lokalny, regionalny jak i krajowy. W każdym przypadku powinny służyć wzmocnieniu roli tej grupy zawodowej w systemie organizacji służb konserwatorskich na szczeblu personelu terenowego nadleśnictw i parków narodowych.

Ze względu na ograniczone ramy niniejszej wypowiedzi nie poruszano tu problematyki kształcenia leśników w zakresie ochrony przyrody na różnych poziomach edukacji. Przegląd programów nauczania i treści studiów pod tym kątem powinien być przedmiotem odrębnych rozważań. Stwierdzić jednak można, że w tej dziedzinie mimo znacznego postępu wiele kwestii pozostaje jeszcze wciąż do rozwiązania. Ochrona przyrody jeszcze zbyt często traktowana jest tylko jako zbiór przepisów, zawężonych do litery prawa bez szerszego uzasadnienia związku celów ze sposobami jej realizacji, wynikającego z dorobku współczesnej nauki.

Znaczenie obserwacji i własnych prac badawczych

Dokonywanie okresowych kontroli stanu lasu pod kątem rozwoju upraw i drzewostanów w pożądanym kierunku oraz ich zdrowotności i zagrożenia należy do podstawowych obowiązków służby terenowej zarówno w parkach narodowych jak również na terenach lasów państwowych. Kryteria oceny tego stanu wynikają głównie z gospodarczych funkcji lasu. Mimo tego w wielu przypadkach dadzą się zastosować do określania stanu niektórych cech ekosystemów przydatnych z punktu widzenia ochrony przyrody. Szczególnie ważne znaczenie mają wszelkie informacje dokumentujące przebieg procesów ekologicznych w okresach wieloletnich. Stwarza to między innymi możliwość postzegania dynamiki lasu i jego reakcji na wpływy zewnętrzne.

Wielu leśników prowadzi obserwacje przyrodnicze na własną rękę, lub rzadziej w ramach zorganizowanych akcji inwentaryzacyjnych rzadkich i zagrożonych gatunków roślin i zwierząt.

Rezultaty tych obserwacji pozostają przeważnie w notatkach osobistych albo przekazywane są w postaci informacji ustnych, trudnych do odtworzenia po upływie wielu lat.

Wciąż jeszcze zbyt sporadycznie leśnicy angażowani są do wykonywania chociażby niewielkich zadań w ramach prac badawczych realizowanych przez instytucje naukowe. Okazją do ukierunkowanych prób w tym zakresie są kontakty pomiędzy studentami (studiów stacjonarnych, a może przede wszystkim studiów zaocznych) i pracownikami wydziałów leśnych uczelni wyższych w ramach realizacji przedmiotów o charakterze przyrodniczym. Własne doświadczenia autora niniejszego artykułu dowodzą, że predyspozycje wielu słuchaczy umożliwiają samodzielne wykonywanie przez nich badań, które dotyczą wybranych aspektów ochrony szaty roślinnej. Mimo, że przeprowadzane są w krótkich okresach oraz według uproszczonych procedur, to często kończą się opracowaniami na wysokim poziomie, odzwierciedlającym duży nakład pracy wynikający z żywego zainteresowania poruszaną problematyką. Opracowania takie dotyczą między innymi: rozmieszczenia drzew i krzewów na tle przeobrażeń środowiska przyrodniczego, inwentaryzacji gatunków występujących w małych populacjach wraz z określeniem ich liczebności i tendencji dynamicznych, struktury drzewostanów w lasach zasługujących na ochronę a także warunków zachowania właściwego składu gatunkowego roślin drzewiastych w wybranych fitocenozach leśnych z punktu widzenia jego zgodności z potencjalną roślinnością naturalną.

Wśród leśników coraz bardziej daje się odczuć wrażliwość na problematykę występowania i zagrożenie rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Brakuje jednak sprecyzowanych zasad i wskazówek dotyczących ochrony ich stanowisk. W odniesieniu do gatunków roślin program ochrony opracowany został ostatnio przez Mitkę i Tumidajowicz (1993). Przewiduje on szeroko zakrojony system gromadzenia informacji, jednak przy pewnych uproszczeniach wydaje się możliwy do zastosowania przez pracowników terenowej służby leśnej. Włączając tę grupę zawodową do prac inwentaryzacyjnych taksonów rzadkich i zagrożo-

nych, rejestracją objąć można znacznie większą liczbę stanowisk gatunków rzadkich i zagrożonych niż wynika to z terenowego zasięgu badań stosunkowo mniej licznej grupy botaników profesjonalistów.

Wobec wprowadzenia, nowej w Polsce, formy ochrony przyrody, jaką są „użytki ekologiczne” nie bez znaczenia będzie aktywność leśników w inwentaryzacji i zabezpieczaniu obiektów zasługujących na taką opiekę w obrębie terenów leśnych oraz blisko z nimi sąsiadujących. W tym przypadku również konieczne jest wypracowanie i szerokie udostępnienie uproszczonych sposobów gromadzenia danych.

Istotną funkcję w zachęcaniu do udziału w badaniach przyrodniczych przez szeroką rzeszę leśników działających w terenie mają wydawnictwa przyjmujące do druku prace autorów nie będących pracownikami naukowymi. Formułę odpowiadającą temu założeniu przyjął między innymi „Przegląd Przyrodniczy” dając przykład godny naśladowania w całym kraju.

Zakończenie

Jak już wspomniano najważniejszym obiektem zainteresowań leśników jest drzewostan zwykle niesłusznie utożsamiany z lasem czyli wysoce uorganizowanym układem ekologicznym. Na tym tle rysują się podstawowe różnice w postrzeganiu lasu przez przyrodników i tzw. ortodoksyjnych leśników, co wynika z głęboko zakorzenionej, wielopokoleniowej tradycji pojmowania drzewostanu jako głównego przedmiotu produkcji leśnej. Pogląd taki powinien ulegać weryfikacji, zwłaszcza w odniesieniu do przyrodniczych obiektów chronionych. Jednym z warunków postępu w postrzeganiu natury lasu jest bardziej ściśle powiązanie działalności terenowej służby leśnej z dorobkiem nauki o ochronie przyrody. Obok upowszechniania wiedzy na ten temat niezbędne jest uświadomienie, także w kręgach naukowców, doniosłej roli leśników, jaką spełniają w praktycznej realizacji zadań w dziedzinie ochrony środowiska przyrodniczego. Ich poczucie odpowiedzialności za prawidłową opiekę nad obiektami chronionymi zależy w dużym stopniu od przeświadczenia

o celowości i naukowym uzasadnieniu podejmowanych działań. Oczekiwany przez przyrodników stosunek leśników do idei ochrony przyrody musi być wypracowany wspólnymi siłami. Celowym byłoby nawiązanie bliższych niż dotąd kontaktów pomiędzy przedstawicielami nauki i praktyki terenowej poprzez upowszechnianie wiedzy oraz włączenie leśników do części prac badawczych, co przyczynić się powinno do coraz bardziej skutecznej ochrony ojczystej przyrody. Leży to w interesie nas wszystkich.

L I T E R A T U R A

- BALCERKIEWICZ S., BRZEG A., JANYSZEK S., KASPROWICZ M. 1990. Strefa graniczna pomiędzy lasem a roślinnością antropogeniczną w ujęciu krajobrazowo-synfitosocjologicznym. CPBP 04. 10. 07. 01. 11. Przewodnik do kształtowania granicy lasu. ZERiOŚ UAM, Poznań (program komputerowy).
- CZARNECKI Z., DOBROWOLSKI K.A., JABŁOŃSKI B., NOWAK E., SIWEK W. 1990. Ptaki Europy. „Elipsa”, Warszawa.
- LASKOWSKA W. 1983. Rośliny borów. WSiP, Warszawa.
- MATUSZKIEWICZ W. 1982. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. PWN, Warszawa.
- MOWSZOWICZ J. 1983. Pospolite rośliny naczyniowe Polski. PWN, Warszawa.
- MITKA J., TUMIDAJOWICZ D. 1993. Program ochrony zagrożonych gatunków roślin. W: Bidermen A.W., Wiśniowski B. (red.). Utrzymanie i restytucja ginących gatunków roślin i zwierząt w parkach narodowych i rezerwach przyrody. Prace Muz. Szafera: 27—37.
- MŁYNARSKI M. 1991. Płazy i gady Polski. WSiP, Warszawa.
- OKOŁÓW C. 1988. Zasady funkcjonowania i organizacji służb konserwatorskich w parkach narodowych i rezerwach przyrody. W: Olaczek R. (red.). Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwach przyrody. LOP, Warszawa, s. 24—32.
- OLACZEK R. 1988a. Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwach przyrody w świetle obecnych i przewidywanych funkcji. W: Olaczek R. (red.). Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwach przyrody. LOP, Warszawa, s. 5—13.
- OLACZEK R. 1988b. Konserwatorska ochrona przyrody w Polsce — osiągnięcia, rozczarowania, oczekiwania. W: Olaczek R., Zarzycki K. (red.). Problemy ochrony polskiej przyrody. PWN, Warszawa, s. 87—107.

- PAWLACZYK P. 1992. Leśnicy wobec ochrony przyrody — jak nas widzą ochroniarze? Typologia leśników. Przegl. Leśn. 5: 6—7.
- SERAFIŃSKI W. 1965. Ssaki Polski. PZWS, Warszawa.
- SOKOŁOWSKI J. 1992. Ptaki Polski. WSiP, Warszawa.
- SYMONIDES E. 1992. Las według ekologa i las jako przedmiot polityki. Zesz. edukacji ekologicznej „Pracowni na rzecz Wszystkich Istot” 4: 65—68.
- TRACZYK T. 1989. Rośliny lasu liściastego. WSiP, Warszawa.

Adres autora:
Akademia Rolnicza
Katedra Botaniki Leśnej
ul. Wojska Polskiego 71D
60-625 Poznań